

The Simple yet Elusive: The Intertwinement of Ideology and Law in the Trajectory of Philosophical Thought (From Habermas to Foucault and Rancière)

Navid Zamaneh Ghadim¹ | Amin Hajivand²

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Law, Roshdiyeh Higher Education Institute, Tabriz, Iran.
E-mail: Navid.zamaneh@roshdiyeh.ac.ir
2. Postdoctoral Researcher and Visiting Lecturer, Department of Criminal Law and Criminology, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: am.hajivand@mail.um.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 29 December 2026

Received in revised from 19
May 2026

Accepted 22 May 2026

Published online 17 July 2026

Keywords:

Ideology, Politics, Law,
Philosophical Discourse,
Legitimacy.

ABSTRACT

The aim of this research is to analyze the multilayered relationship between ideology and law in the evolution of contemporary philosophical thought; a relationship that has often been explained in a one-dimensional or reductionist manner in the literature on the philosophy of law, and its complexities have been neglected. Focusing on three central approaches—Habermas, Foucault, and Rancière—and considering their formative theoretical backgrounds in Althusser, Arendt, and Lefebvre, this article seeks to show why the fusion of ideology with law is both self-evident and elusive; something that is referred to as the “impossible simpleton.” Methodologically, the present research is based on a critical-conceptual analysis and genealogy of legal discourses, and uses the main texts of the three thinkers to extract normative, power-oriented, and conflictual patterns in understanding law. The research findings show that law is linked to ideology at three levels; The legitimizing discursive level in Habermas, the disciplinary-power level in Foucault, and the discursive-liberatory level in Rancière. These three levels are neither fused into a single theory nor reducible to each other; rather, they collectively provide a multilayered picture of the ideological functioning of law. The final conclusion of the article is that law is not simply an instrument of legitimacy, nor simply a mechanism of power, nor simply a field of emancipation, but a multilevel arena in which ideology is both produced and reproduced, and is also capable of interruption, critique, and resistance. This summary paves the way for more complex analyses in legal theory, particularly in the areas of legitimacy, human rights, and penal policies.

Cite this article: Zamaneh Ghadim, N. & Hajivand, A. (2026). The Simple yet Elusive: The Intertwinement of Ideology and Law in the Trajectory of Philosophical Thought (From Habermas to Foucault and Rancière). *Journal of Philosophical Investigations*, 20 (55), 685-702. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2026.70993.4397>

© The Author(s). Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

For years, the connection between law and ideology has been of great interest to legal theories. Although law appears to be impartial, rational, and reasonably founded; analysts from many backgrounds have pointed out the connection between law, domination, and the reproduction of ideology. This tension between law and ideology has created an ongoing conceptual issue for scholars of legal philosophy. On the one hand, it is apparent that ideology exists within law; however, on the other hand, the relationship between the two cannot be explained using a single theoretical perspective. Thus, an important part of the focus of this article is to conceptualise the connection between law and ideology as "simple, but not easy" (Arabic: sahl-e momtane'), in that ideology clearly exists in law, but the relationship is difficult to specify theoretically.

To address the aforementioned conceptual issue, this article compares and integrates three of the most prominent lines of modern political-legal constitutional thought: Jurgen Habermas' "Discourse Theory"; Michel Foucault's analysis of power and discipline and regimes of truth; and Jacques Ranciere's view of politics as dissensus. Rather than understanding each of these as a separate category with different implications or successive stages in a developmental progression, the author believes that each perspective presents a unique viewpoint on law within the context of a modern society. Legal systems operate simultaneously in multiple modalities: as a form of discursive representation; of power exercised through coercion; and as an institutional force that fosters, facilitates, and perpetuates various forms of political and social domination.

Methodology

This text presents an article using a qualitative, theoretical, and interpretative methodology established by Critical Legal Philosophy. This methodology is made up of three components that inform each other.

One component of the methodology is Conceptual Reconstruction, which is used to assist in determining the definitions and subjective understandings of Law and Ideology as used by Habermas, Foucault, and Rancière. This is not presented as a descriptive summary of how each of these three theorists approaches this question; rather, the focus of the analysis will be on the foundational assumptions regarding Normativity, Power, Subjectivity, and Political Agency held by each of them.

Another component of this article is Comparative Theoretical Analysis, which is utilised to demonstrate how the different theories analysed above come together and diverge in terms of how they conceptualise the Law-Ideology relationship. In this regard, this methodology does not employ a Linear or Hierarchical chronological approach, but is Structural in nature; accordingly, each of the three theories examined will expose a different "layer" of the Law-Ideology relationship that cannot be reduced to or subsumed under the other two.

Lastly, a Critical Synthesis is employed to draw both into one analytical model. This Synthesis is based on the hypothesis that Law functions simultaneously on Discursive, Disciplinary and Dissensual levels, and that, consequently, Ideology manifests itself differently at all three levels. To illustrate this, the article will provide several contemporary Legal Practices (for example, Security Legislation, Risk Assessment in Criminal Law, and Social

Movements advocating for Rights) to support the theoretical analysis while simultaneously providing empirical examples. Thus, the methodology will remain firmly situated within the Historical Materialist tradition.

Discussion

The talk exchanges views on three interconnected though analytically separate levels of the connection between ideology and law.

At the discursive level, taking Habermas' views into account, law is viewed as an instrument by which potential communicative power becomes the legitimate authority-political power. Laws are established as legitimate only if they can be supported using non-coercive public reasoning that includes all members of the community. An ideology in this aspect is not viewed as a falsehood but as a distortion of discourse when decisions of law are excluded from being justified publicly or when systemic pressures (for example, market efficiency or security) take precedence over the ability to provide justifications based on the communicative rationality of a free and open debate. From this perspective, an ideology is viewed as something that results from an inability to provide public justification, rather than an outright rejection of the foundations of social order.

At the level of the disciplinary-political power, influenced by Foucault, the law is considered more as a nexus of power/knowledge rather than as a way to justify actions. Legal rules become a part of the surveillance system, the normalization process, the management of risk, and the creation of subjects. Criminal law, administrative law, and security law represent the ways in which legal systems create and develop techniques for the governance of physical bodies and populations through the use of expert knowledge. In this perspective, an ideology is not a false belief but rather the product of the establishment of "true" regimes of control, which make apparent and remove the political character of many forms of control.

Finally, utilizing the ideas of Rancière as a point of departure for further discourse, the work of law as ideology does not need to be characterized by the exclusion of individuals from being able to participate fully.

Conclusion

The relationship between ideology and law cannot be defined as either an exterior or interior property of each, nor can it be explained by means of a singular ideological function for laws. Rather, ideologies operate at multiple levels within disciplinary regimes of law and also exist as types of responses to conflict about how the law should function.

By providing a multilevel theoretical framework for the relationship between ideology and law, this paper challenges many singular interpretations of legitimacy in legal philosophy, including the interpretation of the concept of "human rights", as political-economic constructs, beyond the typical reading of moral or ideological perspectives. It further expands upon the critique of criminalization and state security strategies to include an examination of the implications of legal domination and the potential for critique in times of sociopolitical upheaval rather than to advocate for an ideology-free existence of law.

By integrating Habermas, Foucault, and Rancière into one analysis, this article creates a comprehensive conceptual framework for investigating and exposing tensions and contradictions of modern law while identifying avenues for potential legal emancipation.

سَهْل مُمْتَنَع:

امتزاج ایدئولوژی با قانون در سیر اندیشه‌های فلسفی (از هابرماس تا فوکو و رانسیر)

نوید زمانه‌قدیم^۱ | امین حاجی‌وند^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق، موسسه آموزش عالی رشدیه، تبریز، ایران. رایانامه: Navid.zamaneh@roshdiyeh.ac.ir
۲. پژوهشگر پسادکتری و مدرس مدعو، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: am.hajivand@mail.um.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف این پژوهش تحلیل چندلایه رابطه ایدئولوژی و قانون در سیر تحول اندیشه فلسفی معاصر است؛ رابطه‌ای که در ادبیات فلسفه حقوق اغلب به صورت تک‌بعدی یا تقلیل‌گرایانه تبیین شده و از پیچیدگی‌های آن غفلت شده است. این مقاله با تمرکز بر سه رویکرد محوری هابرماس، فوکو و رانسیر و با در نظر گرفتن پیش‌زمینه‌های نظری شکل‌دهنده آن‌ها نزد آلتوسر، آرنست و لُفور، در پی آن است که نشان دهد چرا امتزاج ایدئولوژی با قانون هم بدیهی و هم گریزان از فروکاست است؛ امری که از آن با عنوان «سَهْل مُمْتَنَع» یاد می‌شود. از نظر روش‌شناختی، پژوهش حاضر بر تحلیل مفهومی-انتقادی و تبارشناسی گفتمان‌های حقوقی استوار است و از متون اصلی سه متفکر برای استخراج الگوهای هنجاری، قدرت‌محور و نزاعی در فهم قانون بهره می‌گیرد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که قانون در سه سطح با ایدئولوژی پیوند می‌خورد؛ سطح گفتمانی مشروعیت‌بخش نزد هابرماس، سطح انضباطی-قدرتی نزد فوکو و سطح نزاعی-رهایی‌بخش نزد رانسیر. این سه سطح نه قابل ادغام در یک نظریه‌اند و نه قابل تقلیل نسبت به یکدیگر؛ بلکه در مجموع تصویری چندلایه از کارکرد ایدئولوژیک قانون فراهم می‌آورند. نتیجه نهایی مقاله آن است که قانون نه صرفاً ابزار مشروعیت، نه صرفاً سازوکار قدرت و نه صرفاً میدان رهایی، بلکه عرصه‌ای چندسطحی است که در آن ایدئولوژی هم تولید و بازتولید می‌شود و هم امکان انقطاع، نقد و مقاومت دارد. این جمع‌بندی راه را برای تحلیل‌های پیچیده‌تر در نظریه حقوق، به‌ویژه در حوزه مشروعیت، حقوق بشر و سیاست‌های کیفری، هموار می‌کند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۲۷	
کلیدواژه‌ها: ایدئولوژی، سیاست، قانون، گفتمان فلسفی، مشروعیت.	

استناد: زمانه‌قدیم، نوید و حاجی‌وند، امین. (۱۴۰۵). سَهْل مُمْتَنَع: امتزاج ایدئولوژی با قانون در سیر اندیشه‌های فلسفی (از هابرماس تا فوکو و رانسیر)، پژوهش‌های

فلسفی، ۲۰ (۵۵)، ۶۸۵-۷۰۲. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2026.70993.4397>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

رابطه میان ایدئولوژی و قانون از بنیادی‌ترین و هم‌زمان پیچیده‌ترین مسائل در فلسفه حقوق و نظریه سیاسی معاصر است؛ رابطه‌ای که در ظاهر بدیهی می‌نماید اما در تحلیل نظری به سرعت از دست می‌گریزد و امکان صورت‌بندی یک‌دست را دشوار می‌سازد. قانون، از یک‌سو، مدعی بی‌طرفی، جهان‌شمولی و اتکای خود بر عقلانیت هنجاری است؛ اما از سوی دیگر، تاریخ حقوق و تحلیل‌های انتقادی نشان می‌دهد که هیچ نظام حقوقی از سازوکارهای قدرت، فرآیندهای سوژه‌سازی و گفتمان‌های مشروعیت‌بخش برکنار نیست. این دوگانگی میان ادعای بی‌طرفی و واقعیت ایدئولوژیک، درست همان نقطه‌ای است که رابطه قانون و ایدئولوژی را به مسئله‌ای آشکار اما گریزان از تبیین تک‌بعدی و به اصطلاح «سهل ممتنع» تبدیل می‌کند.

پژوهش‌های متعددی تلاش کرده‌اند نسبت میان قانون و ایدئولوژی را روشن کنند. هالپین نشان می‌دهد که ایدئولوژی در بنیان‌های مفهومی قانون حضور دارد و بر شکل‌گیری هنجارمندی حقوقی تأثیر می‌گذارد (هالپین، ۲۰۰۶). هانت نیز در جمع‌بندی کلاسیک خود استدلال می‌کند که تحلیل قانون بدون فهم جایگاه آن در شبکه‌ای از گفتمان‌های ایدئولوژیک ناقص است (هانت، ۱۹۸۵). درباره هابرماس، باکستر نظریه گفتمانی قانون و دموکراسی را تبیین کرده و ظرفیت‌های هنجاری-ارتباطی قانون را در تولید مشروعیت بررسی نموده است (باکستر، ۲۰۰۲ الف). در مقابل، تادرس با تحلیل فوکو نشان می‌دهد که قانون میان دو منطق انضباط و حکومت‌مندی عمل می‌کند و در دل شبکه قدرت مدرن سامان می‌یابد (تادرس، ۱۹۹۸). در زمینه رانسیر نیز راس مفهوم «تمرین برابری» را به منزله رخدادی سیاسی تحلیل می‌کند که توانایی گسستن از نظم حقوقی مستقر را دارد (راس، ۱۹۹۱). با وجود اهمیت این پژوهش‌ها، هیچ‌یک از آن‌ها سه رویکرد هابرماسی، فوکویی و رانسیری را در قالب یک چارچوب تحلیلی منسجم کنار هم قرار نداده‌اند و نسبت این سه دستگاه نظری همچنان در ادبیات پژوهش یک خلأ مهم به‌شمار می‌رود. اهمیت پژوهش حاضر در آن است که نشان می‌دهد چرا رابطه قانون و ایدئولوژی را نمی‌توان از منظر یک نظریه منفرد توضیح داد. هابرماس قانون را رسانه‌ای برای مشروعیت‌بخشی هنجاری از طریق گفت‌وگوی بی‌فریب می‌داند؛ فوکو آن را بخشی از شبکه‌های قدرت/دانش و سازوکارهای سوژه‌سازی تحلیل می‌کند؛ و رانسیر قانون را در بستر «نزاع سیاسی» و امکان برابری می‌خواند. ترکیب این سه چشم‌انداز، تصویری چندلایه از امتزاج ایدئولوژی-قانون به دست می‌دهد که بدون قرار دادن آن‌ها در کنار یکدیگر قابل فهم نیست.

روش پژوهش مبتنی بر تحلیل مفهومی-انتقادی و تبارشناختی است. نخست، پیش‌زمینه نظری مفهوم ایدئولوژی و قانون با تمرکز بر آلتوسر، آرنه و لُور بررسی می‌شود تا نقاط عزیمت مفهومی سه رویکرد اصلی روشن گردد. سپس، اندیشه هابرماس، فوکو و رانسیر با تأکید بر سازوکارهای متفاوت امتزاج قانون و ایدئولوژی تحلیل می‌شود. در نهایت، با تطبیق این سه رویکرد، مدل تحلیلی «سهل ممتنع» به‌منزله یک صورت‌بندی سه‌سطحی؛ گفتمانی، انضباطی و نزاعی برای فهم رابطه ایدئولوژی و قانون ارائه خواهد شد. این مطالعه می‌کوشد نشان دهد که چرا برای تحلیل مشروعیت، عدالت، سیاست کیفری و ساختارهای دموکراتیک معاصر، لازم است به ترکیب این سه سطح توجه شود و از رویکردهای تک‌لایه عبور کنیم.

۱. مبانی نظری: ایدئولوژی، قانون و پیش‌زمینه تحول مفهومی

۱-۱. شکل‌گیری مفهوم ایدئولوژی در فلسفه اجتماعی (کارل مارکس و لوئی آلتوسر)

در سنت نظری‌ای که با نام مارکس گرہ خورده است، ایدئولوژی در پیوندی ساختاری با فرایندهای بازنمایی نظم اقتصادی فهم می‌شود. در این چارچوب، آنچه «قانون» نامیده می‌شود، نه صرفاً مجموعه‌ای از قواعد تنظیم‌کننده رفتار، بلکه بخشی از روبنای

سیاسی- حقوقی است که مناسبات مادی را در هیئتی انتزاعی، عقلانی و برابر بازنمایی می‌کند. چنین سازوکاری موجب می‌شود روابط قدرت و مالکیت در هیئت مفاهیمی مانند آزادی قراردادی، مسئولیت فردی و برابری حقوقی ظاهر شوند؛ مفاهیمی که در سطح نظری، تضادهای ساختاری را پنهان کرده و در سطح اجتماعی، امکان بازتولید نظم موجود را فراهم می‌کنند. از این جهت، وارونگی آگاهی در تحلیل مارکسی نه یک توصیف روان‌شناختی، بلکه شکلی از سازمان‌دادن اجتماعی تجربه است که از خلال مفاهیم حقوقی تثبیت می‌شود (لیتر، ۲۰۱۵، ۱۱۸۲).

تحول مهمی که بعدها در قرن بیستم رخ داد و با نام آلتوسر شناخته می‌شود، این بود که ایدئولوژی از سطح آگاهی به سطح نهاد و ساختار منتقل شد. در این بازاندیشی، ایدئولوژی نه مجموعه‌ای از باورهای کاذب، بلکه شیوه مادی عمل نهادهای اجتماعی تلقی شد؛ نهادهایی که آلتوسر آن‌ها را «دستگاه‌های ایدئولوژیک دولت» می‌نامد. این دستگاه‌ها — از جمله نظام آموزشی، رسانه‌ها، خانواده و نیز نظام حقوقی — کارکردشان نه انتقال ایده‌ها، بلکه تولید سوژه‌هایی است که بتوانند نقش‌های اجتماعی و حقوقی را به‌صورت طبیعی و بدیهی بپذیرند. در چنین چارچوبی، قانون بخشی از سازوکار «سوژه‌سازی» است؛ سوژه حقوقی نه پیش‌فرض قوانین، بلکه حاصل فرایندهایی است که قانون خود در شکل‌دادن به آن دخالت دارد (مارگولیس، ۲۰۱۸، ۱۸۳). در این خوانش، قانون دیگر تنها بازتاب ساختار اقتصادی نیست؛ بلکه شرط امکان بازتولید آن است. هویت‌هایی چون «مالک»، «تابع قانون»، «عامل مسئول» و «شهروند» از طریق فرایندهای مادی ایدئولوژیک شکل می‌گیرند و نه صرفاً از طریق پذیرش باورهای خاص. آنچه در تحلیل آلتوسری برجسته می‌شود این است که قانون در مقام یک سازوکار ایدئولوژیک، نوع خاصی از رابطه فرد با نظم اجتماعی را ممکن می‌سازد؛ رابطه‌ای که در آن پذیرش قواعد حقوقی نه نتیجه اجبار مستقیم، بلکه برآمده از شکل‌گیری سوژه‌ای است که خود را در چارچوب آن قواعد تعریف می‌کند (مارگولیس، ۲۰۱۸، ۱۸۴).

ارزش نظری این تحول، فراهم کردن گذار به فهمی است که بعدها در تحلیل‌های پسااستارگرا — به‌ویژه در نسبت میان قانون، قدرت و سوژه‌مندی — توسعه یافت. زمانی که قانون به‌مثابه سازوکار تولید سوژه دیده شود، دیگر نمی‌توان آن را صرفاً ابزار تنظیم‌کننده رفتار یا بیان‌کننده اراده جمعی دانست؛ بلکه باید آن را بخشی از شبکه‌ای تلقی کرد که از طریق آن، امکان کنش، ظرفیت‌های هویتی و صورت‌های تبعیت توزیع می‌شوند. از این زاویه، گذار از مارکس به آلتوسر تنها تغییر در اصطلاحات نیست، بلکه دگرگونی در سطح تحلیل از «وارونگی آگاهی» به «مادیت ایدئولوژی» است. چنین دگرگونی‌ای است که زمینه نظری لازم برای فهم نسبت قانون در دستگاه‌های قدرت را فراهم می‌آورد و بستر تحلیلی اندیشه متفکرانی همچون فوکو را مهیا می‌سازد.

۱-۲. ایدئولوژی، آزادی و قانون در تحلیل‌های سیاسی قرن بیستم (هانا آرنت و کلود لُفور)

در تحلیل سیاسی‌ای که با سنت آرنت گره خورده است، ایدئولوژی در نظام‌های توتالیتر به‌منزله منطقی عمل می‌کند که با ادعای تبیین کامل جهان اجتماعی، قانون را از جایگاه قاعده مشترک به ابزار تحقق «ضرورت تاریخی» فرو می‌کاهد. در این ساختار، قانون نه حاصل توافق جمعی، بلکه شکل اجرایی‌شدن یک «ایده» تلقی می‌شود؛ ایده‌ای که خود را در برابر نفی، مناقشه و تکرار مقاوم می‌سازد. همین فرایند است که امکان می‌دهد خشونت و طرد، صورت قانونی پیدا کنند و «قاعدگی» توتالیتریسم به‌مثابه اجرای بی‌وقفه ایدئولوژی جلوه کند (زوبری، ۲۰۲۴، ۷۵۱). در چنین پیکره‌بندی‌ای، قانون از نقش محدودکننده قدرت فاصله می‌گیرد و با بازتعریف هویت‌ها، گروه‌ها و مرزهای سیاسی، خود به بخشی از دستگاه تولید سلطه بدل می‌شود؛ به‌گونه‌ای که حتی مسئولیت اخلاقی و کیفری فردی نیز در سایه جبر ایدئولوژیک بازنویسی می‌گردد (وال، ۲۰۱۲، ۱۳۲). اما همین تحلیل از انحراف قانون، روی دیگر تلقی‌ای را شکل می‌دهد که در اندیشه آرنت از «فضای عمومی» به‌مثابه شرط امکان آزادی سیاسی ظاهر می‌شود. در این تلقی، قانون زمانی واجد معناست که بتواند استمرار «عرصه ظهور» را ممکن کند؛ عرصه‌ای که کنش و گفتار

شهروندان در آن بتواند خود را آشکار سازد و در آن تكثر انسانی نه تهدید، بلکه بنیان جهان مشترک باشد. بنابراین، قانون نه صرفاً سازوبرگ قهری، بلکه تثبیت‌کننده افقی است که در آن قدرت سیاسی از تعامل و کنش متقابل برمی‌خیزد. در نتیجه، معیار مشروعیت قانون نه کارآمدی، بلکه توان آن در حفظ امکان آزادی و منع استقرار هرگونه منطق تمامیت‌خواهانه است.

این برداشت، جایگاهی میان دو قطب هنجاری- گفتگویی و تبارشناختی قرار می‌گیرد. از یک‌سو، تصور آرنت از قانون به سنتی نزدیک است که مشروعیت حقوقی را در نسبت با «عمل جمعی» و امکان گفت‌وگو در عرصه عمومی می‌سنجد؛ اما برخلاف نگاه هنجاری مبتنی بر ایده‌آل‌های عقلانی، تأکید آن بر حفظ تكثر و ظهور سیاسی است، نه بر دستیابی به توافق گفتمانی. از سوی دیگر، تحلیل او از ابزارشدن قانون در نظم توتالیتر، با برخی نکات تبارشناختی هم‌سو می‌شود، بی‌آنکه به تقلیل قانون به سازوبرگ قدرت تن دهد؛ زیرا تمایز میان قانون مجالی‌دهنده به آزادی و قانون پیرو ایدئولوژی حفظ می‌شود. نقطه اتکای این تحلیل در آن است که قانون نه خنثی است و نه خودبنیاد بلکه همواره در نسبت با امکانی تعریف می‌شود که برای ظهور یا حذف تكثر سیاسی فراهم می‌کند.

در افق نظری لُفور، پرسش از قانون در پیوند مستقیم با تحول معنا و ساختار دموکراسی قرار دارد. دموکراسی در این سنت نه بر اساس وحدت مردم، بلکه بر اساس «خالی‌شدن جایگاه قدرت» تعریف می‌شود؛ جایگاهی که دیگر توسط اراده متعین پادشاه، حزب، طبقه یا حقیقت تاریخ اشغال نمی‌شود و همواره در معرض منازعه و بازگشایی باقی می‌ماند. این تهی‌شدگی، بنیان امکان آزادی را شکل می‌دهد؛ زیرا هیچ مرجع برتری نمی‌تواند مدعی تجسد نهایی امر مشترک شود (ویدرا، ۲۰۰۹، ۹۶). بر همین اساس، قانون نه یک ساختار ثابت، بلکه صحنه‌ای نمادین است که در آن منازعه بر سر تعریف مردم، آزادی و برابری جریان دارد. قانون در جوامع دموکراتیک، هم‌زمان دو کارکرد متعارض را ترکیب می‌کند: تثبیت حداقلی نظم اجتماعی و بازگذاشتن امکان نزاع و بازتعریف آن نظم. معناهای حقوقی همچون «حاکمیت مردم» یا «حقوق بشر» در این افق هرگز نهایی نمی‌شوند؛ بلکه در میدان مناقشه نمادین شکل گرفته و پیوسته دگرگون می‌شوند (بریکمن ۲۰۱۸، ۲۴۵). بدین‌سان، ایدئولوژی در نگاه لُفور نه صرفاً مجموعه‌ای از باورها، بلکه تلاشی برای پر کردن «مکان خالی قدرت» و بستن میدان نزاع نمادین است. هرگاه قانونی ادعا کند که بیان نهایی اراده جمعی یا حقیقت تاریخی است، دموکراسی در سطح نمادین تهدید می‌شود؛ زیرا منازعه‌پذیری قانون که شرط امکان آزادی و برابری است، از میان برداشته می‌شود. تحلیل‌های جدیدتر درباره لُفور نشان داده‌اند که این منطق حتی در سطح قانون اساسی و نهادهای بنیادین نیز عمل می‌کند؛ قانون اساسی نه فقط معماری قدرت، بلکه سازوکار نمادین بازنمایی جامعه است و هرگونه ادعای «تمامیت» در این سطح، به‌معنای نقض بنیان دموکراتیک آن است (فان آسلدونک، ۲۰۲۵، ۵۷۷-۵۸۰). این برداشت، مسیر نظری منتهی به خوانش رانسیر از سیاست را پیشاپیش هموار می‌کند. اگر دموکراسی بر عدم‌اساس و نزاع نمادین استوار باشد، سیاست — به معنای رانسیر — لحظه بروز گسست در نظم پلیسی است؛ جایی که سوژه‌ای حذف‌شده ناگهان ادعای برابری را در سطح حقوقی و نمادین مطرح می‌کند. در این معنا، قانون صحنه‌ای می‌شود که در آن «بخش بی‌بخش» می‌تواند ظهور کند و معنای نظم موجود را مورد پرسش قرار دهد (رانسیر، ۱۹۹۹، ۲۸). بنابراین، تحلیل لُفور پل مفهومی میان نقد تمامیت‌خواهی آرنت و فهم سیاست به‌عنوان گسست در اندیشه رانسیر ایجاد می‌کند.

در مجموع می‌توان من باب پیوند تحلیلی اندیشه آلتوسر، آرنت، لُفور و رانسیر چنین اذعان داشت که؛ در خوانش آرنت، سیاست در عرصه عمومی و در مقام کنش جمعی آشکارشونده معنا می‌یابد؛ جایی که سوژه‌ها از طریق سخن و عمل، خود را در برابر دیگران ظاهر می‌کنند. رانسیر این تلقی را به سطحی رادیکال‌تر می‌برد و نشان می‌دهد که سیاست نه صرفاً استمرار نظم عمومی، بلکه لحظه‌ای است که «بی‌سهمان» یا فرودستان نظم نمادین، خود را به‌مثابه سوژه‌های برابر تحمیل می‌کنند. از این منظر،

آنچه در آرنت به صورت کنش سیاسی و ظهور در فضای عمومی طرح می‌شود، در رانسیر به «ناهم‌سانی» و برهم‌زدن توزیع مرئی/نامرئی و گفتنی/ناگفتنی تبدیل می‌گردد. بنابراین، رانسیر را می‌توان رادیکال‌سازی افق آرنت در باب سیاست دانست؛ افقی که در آن برابری نه نتیجه نظم حقوقی، بلکه پیش‌فرض هر کنش سیاسی است.

در اندیشه کلود لُفور، دموکراسی با «خالی بودن جایگاه قدرت» تعریف می‌شود؛ بدین معنا که هیچ فرد یا نهادی حق ندارد قدرت را به صورت ذاتی و دائمی تصاحب کند. این تهی‌بودگی جایگاه قدرت، امکان منازعه، بازنمایی و نقد را حفظ می‌کند و از همین‌رو، قانون در دموکراسی نه صرفاً صورت‌بندی فرمانی تثبیت‌شده، بلکه میدان دائمی منازعه بر سر مشروعیت است. اهمیت این نکته در پیوند با آرنت و رانسیر آن است که هر دو، به نحوی متفاوت، سیاست را وابسته به گشودگی صحنه عمومی و امکان ظهور سوژه‌های نو می‌دانند. از این حیث، لُفور زمینه‌ای مفهومی فراهم می‌کند که در آن، قانون و قدرت نه به عنوان امر مستقر و نهایی، بلکه به مثابه ساختاری ناپایدار، منازعه‌پذیر و قابل تصرف موقت فهم می‌شوند.

بنابراین؛ اگر آلتوسر نشان می‌دهد که ایدئولوژی در قالب نهادها و مناسک اجتماعی بدن‌مند و مادی می‌شود، آنگاه آرنت و لُفور امکان گسست از این تثبیت را برجسته می‌کنند؛ در آرنت از خلال کنش و ظهور در عرصه عمومی، و در لُفور از طریق خالی‌بودن جایگاه قدرت و گشودگی دموکراتیک. رانسیر نیز این افق را به نقطه‌ای می‌رساند که سیاست در آن، به مثابه برهم‌زدن نظم توزیع‌شده مرئیات و سخن‌ها فهم می‌شود.

بدین ترتیب، سیر نظری از آرنت تا لُفور و رانسیر نشان می‌دهد که قانون نه صرفاً انعکاس ایدئولوژی حاکم بلکه میدان هم‌زیستی و تعارض قدرت‌هاست؛ همان چیزی که در این مقاله با عنوان «سَهْل ممتنع» تعبیر شده است؛ یعنی وضعیت دوگانه‌ای که در آن قانون، هم بستر مشروعیت و هم امکان مقاومت است.

جدول ۱. مقایسه دیدگاه آرنت، لُفور و رانسیر در نسبت سوژه، قدرت و حقیقت

متفکر	تلقی از سوژه	فهم از قدرت	نسبت قانون و حقیقت
آرنت	سوژه در کنش و گفت‌وگو با دیگران در عرصه عمومی متجلی می‌شود	قدرت محصول باهم‌بودن و عمل جمعی است	قانون باید ضامن ظهور و گفت‌وگوی آزاد باشد؛ حقیقت سیاسی در عرصه عمومی شکل می‌گیرد
لُفور	سوژه دموکراتیک در فضایی ظاهر می‌شود که جایگاه قدرت خالی است	قدرت هیچ مرکز ثابتی ندارد و باید همواره در منازعه بازتوزیع شود	قانون ساختاری پویا و نقدپذیر است؛ در پرسش از مشروعیت به‌روز می‌شود
رانسیر	سوژه همان «بی‌سهمان» است که برابر بودن خود را اعلام می‌کند	قدرت نظم پلیسی است؛ سیاست برهم‌زننده این نظم است	قانون هم سازوکار سلطه و هم امکان رهایی است؛ حقیقت در لحظه ناهم‌سانی آشکار می‌شود

۲. یورکن هابرماس: قانون، کفتمان و مشروعیت عقلانی

در دستگاه نظری هابرماس، نقطه عزیمت فهم قانون «عقلانیت ارتباطی» است؛ یعنی نوعی عقلانیت که نه بر موفقیت ابزاری، بلکه بر گرایش به تفاهم و پذیرش «بهترین استدلال» استوار است. این نوع عقلانیت زمانی نهادمند می‌شود که رویه‌های تصمیم‌گیری جمعی و قانون‌گذاری تا حد ممکن به شرایط گفت‌وگوی بی‌فریب، برابر و شفاف نزدیک شوند؛ به بیان دیگر، قانون در مناسب‌ترین حالت خود تجسد نهادین همان فرایندهای ارتباطی است که در آن شهروندان می‌کوشند درباره هنجارهای مشترک به توافق برسند (هابرماس، ۱۹۹۶، ۱۰۸-۱۱۰). در چنین افقی، قانون صرفاً ابزاری برای اداره جامعه نیست، بلکه رسانه‌ای

است که «قدرت ارتباطی» را به قدرت نهادی دولت و نظام حقوقی ترجمه می‌کند (باکستر، ۲۰۰۲، ب، ۲۱۴). پیوند میان «حق» و «دموکراسی» در این چارچوب به این صورت بازسازی می‌شود که حقوق بنیادین و رویه‌های دموکراتیک دو روی یک سکه‌اند: حقوق بنیادین شرایط امکان مشارکت برابر در گفتمان عمومی را تضمین می‌کنند، و تصمیم‌گیری دموکراتیک نیز محتوای حقوق و قوانین را به‌طور بازاندیش‌پذیر تعیین می‌کند. بنابراین، نه می‌توان از حقوق بدون دموکراسی سخن گفت، نه از دموکراسی بدون افق حقوقی که آزادی بیان، برابری سیاسی و احترام متقابل را تضمین کند.

به زبان ساده‌تر، قانون زمانی مشروع است که بتواند ادعا کند محصول فرایندهایی است که در آن صاحبان حق، در شرایط نسبتاً برابر و بی‌فریب، امکان مشارکت و اعتراض داشته‌اند. این تصویر را می‌توان با مثال‌های از حوزه حقوق عمومی و قانون‌گذاری معاصر ملموس‌تر کرد. بر فرض دولت لایحه‌ای در حوزه نظارت دیجیتال یا امنیت ملی پیشنهاد می‌کند؛ در رویکرد هابرماسی، چنین قانونی زمانی می‌تواند ادعای مشروعیت کند که نه فقط در چارچوب صوری پارلمان به تصویب رسیده باشد، بلکه فرایند تهیه و بررسی آن فرصت کافی برای بحث عمومی، نقد رسانه‌ای، مشارکت گروه‌های مدنی و استماع اعتراض‌ها فراهم کرده باشد. اگر بخش مهمی از شهروندان احساس کنند قانون در «پشت درهای بسته» و با تکیه بر منافع سیستمی (مثلاً منطق امنیتی یا منطق سرمایه) تصویب شده است، آنگاه فاصله میان «واقعیت» و «هنجار» افزایش می‌یابد و قانون هرچند معتبر از حیث شکلی، از حیث مشروعیت هنجاری متزلزل شده و در بطن یک ایدئولوژی (روایت حاکمیتی) فرو می‌رود (روزنفلد، ۱۹۹۵، ۸۰۳). با این حال، هابرماس خود آگاه است که در جوامع پیچیده سرمایه‌داری متأخر، قانون همواره در معرض آن است که از این افق گفتمانی فاصله بگیرد. مفهوم «استعمار جهان‌زیست» دقیقاً برای توضیح همین فرایند به کار می‌رود. منطق سیستم‌های پول و قدرت — بازار و بوروکراسی — به تدریج به حوزه‌هایی نفوذ می‌کند که پیش‌تر بر اساس هنجارهای تفاهمی سامان می‌یافتند؛ حوزه‌هایی مثل خانواده، آموزش، رسانه و حتی رویه‌های دادرسی و قانون‌گذاری. هنگامی که این استعمار به سطح قانون می‌رسد، قانون از «رسانه مشروعیت گفتمانی» به «بزار سیستمی» تنزل می‌یابد؛ تصویب قواعد حقوقی بیشتر در خدمت تثبیت کارآمدی اداری، مدیریت ریسک اقتصادی یا کنترل جمعیتی قرار می‌گیرد تا در خدمت توجیه عقلانی در برابر شهروندان.

نمونه‌های این وضعیت را می‌توان در قوانینی دید که تحت فشار شدید نهادهای مالی بین‌المللی، شرکت‌های بزرگ فناوری یا رژیم‌های امنیتی تصویب می‌شوند؛ در آنجا که زبان قانون عملاً بر اساس منطق کارایی اقتصادی، شاخص‌های بازار یا مدل‌های خطر امنیتی نوشته می‌شود و دغدغه گفت‌وگوی عمومی و مشارکت برابر به حاشیه رانده می‌شود. در چنین مواردی، قانون هنوز شکل حقوقی دارد اما نسبت آن با عقلانیت ارتباطی سست شده است؛ در نتیجه، کارکرد ایدئولوژیک قانون تشدید می‌شود، چون قواعدی که از دل سازوکارهای قدرت و منافع سیستمی بیرون آمده‌اند، در قالب «قانون بی‌طرف و عمومی» بازنمایی می‌شوند (اونیل، ۲۰۰۰، ۶۴).

خود نظریه هابرماس نیز البته بدون محدودیت نیست. از منظر انتقادی، این پرسش مطرح شده که تا چه حد می‌توان به امکان تحقق شرایط گفت‌وگوی بی‌فریب در ساختارهای نابرابر قدرت و سرمایه اعتماد کرد؛ و این که آیا تکیه بر ایده عقلانیت رویه‌ای، خطر نادیده‌گرفتن ابعاد مادی سلطه و خشونت نمادین را در پی ندارد (فوسن، ۲۰۱۵، ۱۴۶-۱۴۹). همچنین، پیچیدگی ساختارهای بوروکراتیک و فنی دولت مدرن، نقش کارشناسان، لابی‌های سازمان‌یافته و نابرابری دسترسی به رسانه‌ها همگی نشان می‌دهند که فاصله میان مدل ایده‌آل گفتمان و واقعیت سیاست‌گذاری نیز خود می‌تواند به نوعی «ایدئولوژی رویه‌ای» بدل شود؛ نوعی خودفریبی که می‌پندارد صرف رعایت تشریفات پارلمانی و مشورت‌های رسمی کافی است تا قانون را از شائبه ایدئولوژی برهاند. با وجود این نقدها، سهم هابرماس در مدل تحلیلی این مقاله بنیادی است. در افق او، قانون در مقام «رسانه

مشروعیت گفتمانی» فهم می‌شود. نقطه تلاقی واقعیت قدرت و الزام هنجاری، جایی که «فکت‌ها» و «نرم‌ها» باید در افق توجیه مشترک با هم سازگار شوند (یانگ، ۲۰۲۲، ۵۶). اگر در سطح مارکسی-آلتوسری، قانون عمدتاً به‌عنوان دستگاه ایدئولوژیک بازتولید نظم دیده می‌شود، و در رویکردهای فوکویی، نقش آن در شبکه قدرت/ دانش برجسته می‌شود، در قرائت هابرماسی قانون به‌مثابه میدان امکان نقد درونی ایدئولوژی ظاهر می‌گردد؛ با این تعبیر که «هرجا که شهروندان بتوانند با استناد به خود هنجارهای حقوقی، قوانین را به چالش بکشند، پهنه‌ای برای مقاومت در برابر تبدیل کامل قانون به ابزار سیستمی گشوده می‌شود». اهمیت این رویکرد برای طرح «سهل‌ممتنع» بودن نسبت ایدئولوژی و قانون در این است که نشان می‌دهد قانون، حتی در دل ساختارهای ایدئولوژیک، همواره ظرفیتی برای بازگشت به گفتمان و بازاندیشی هنجاری در خود حمل می‌کند؛ ظرفیتی که در ادامه، در تقابل و گفت‌وگو با رویکردهای فوکویی و رانسیری، به‌صورت یکی از سطوح کلیدی مدل سه‌لایه مقاله صورت‌بندی می‌شود.

۳. میشل فوکو: قانون، انضباط و رژیم‌های حقیقت

در افقی که با خوانش فوکویی قدرت پیوند دارد، مفهوم «ایدئولوژی» برای توضیح نسبت قانون و سلطه، مفهومی ناکافی و حتی گمراه‌کننده تلقی می‌شود. اصطلاح ایدئولوژی معمولاً بر تمایز میان «آگاهی راستین» و «آگاهی کاذب» تکیه می‌کند و قدرت را به سطح تحریف‌بازنمایی‌ها فرو می‌کاهد، گویی در جایی حقیقت ناب وجود دارد و در جایی دیگر ایدئولوژی آن را می‌پوشاند. در مقابل، تحلیل فوکویی بر این فرض استوار است که قدرت از خلال شبکه‌ای از اعمال و رویه‌ها عمل می‌کند که در همان لحظه‌ای که «حقیقت» را تولید می‌کنند، سوژه‌ها، هنجارها و ابژه‌های حقوقی را نیز می‌سازند؛ به همین دلیل، به‌جای دوگانه ایدئولوژی-حقیقت، از «قدرت-دانش» و «رژیم‌های حقیقت» سخن گفته می‌شود (فوکو، ۱۹۷۷، ۲۳-۲۸). در این چارچوب، قانون نه نقاب ایدئولوژی، بلکه یکی از نقاط تراکم میکرو-قدرت‌هاست؛ جایی که تکنیک‌های انضباطی، سازوکارهای امنیتی و گفتمان‌های تخصصی به هم می‌رسند و خود را به‌صورت قاعده، صلاحیت و تصمیم حقوقی تثبیت می‌کنند.

این جابه‌جایی مفهومی آثار مهمی برای فهم نقش قانون دارد. تحلیل فوکویی تاریخ کیفری نشان می‌دهد که گذار از مجازات‌های نمایشی مبتنی بر شکنجه بدن، به مجازات‌های ظاهراً انسانی‌تر حبس، نه صرفاً نشانه «پیشرفت اخلاقی»، بلکه دگرگونی در تکنیک‌های قدرت است. بدن‌ها به «بدن‌های رام» تبدیل می‌شوند که از خلال نظارت، جزئی‌نویسی، ارزیابی و هنجارسازی اداره می‌گردند (فوکو، ۱۹۷۷، ۱۳۵-۱۴۲). رژیم کیفری مدرن، با پیوند دادن حقوق جزا، دانش جرم‌شناسی، روان‌پزشکی و آمار، سوژه‌ای به نام «بزه‌کار» را تولید می‌کند که باید مدیریت، ارزیابی خطر و اصلاح شود؛ قانون کیفری در اینجا بیش از آن که صرفاً اراده حاکم را اعلام کند، عرصه تثبیت یک «حقیقت علمی» درباره جرم، انحراف و خطر است.

از منظر فوکویی، تحول قوانین معاصر نیز غالباً نشان‌دهنده چسبیدن منطق انضباط و امنیت به زبان حقوقی است. می‌توان به‌طور نمونه به نظام‌های نوین «مدیریت خطر» در حقوق کیفری اشاره کرد؛ جایی که قانون‌گذار، با استناد به ابزارهای ارزیابی ریسک، امکان نگاه‌داشتن افراد در بازداشت پیشگیرانه، تشدید نظارت پس از آزادی، یا تحمیل تدابیر کنترلی طولانی‌مدت را فراهم می‌کند. در چنین مواردی، سنجش جرم دیگر صرفاً به عمل ارتكابی محدود نیست، بلکه به «پروفایل» فرد، قابلیت اصلاح‌پذیری و برآورد علمی خطر گره می‌خورد؛ یعنی دستگاه حقوقی به ابزار نهادینه‌سازی همان رژیم حقیقتی تبدیل می‌شود که «خطرناک بودن» را به‌مثابه کیفیتی عینی و قابل سنجش تعریف می‌کند (ژوئت، ۲۰۲۲، ۲۱۳). قانون، در این صورت، نه صرفاً بیانگر ایدئولوژی جزایی، بلکه نقطه اتصال شبکه‌ای از میکرو-قدرت‌ها از قبیل آزمایشگاه جرم‌شناسی تا گزارش مددکاری، از الگوریتم‌های رتبه‌بندی خطر تا رویه‌های اداری زندان است.

در این افق، کارکرد قانون در تولید و سوژه‌سازی به‌خوبی دیده می‌شود. انضباط در سطح خرد، از مدرسه و پادگان تا بیمارستان و زندان، از خلال ترکیب نظارت، ثبت جزئیات، امتحان، و مقایسه مداوم، بدن‌هایی را شکل می‌دهد که «طبیعی»، «نرمال»، «قابل اصلاح» یا «اصلاح‌ناپذیر» تلقی می‌شوند (فوکو، ۱۹۷۷، ۱۷۱). قانون، در مقام چارچوبی که این تمایزها را به زبان حقوقی ترجمه می‌کند، تعیین می‌کند چه کسی «مجرم»، چه کسی «کودک بزه‌کار»، چه کسی «بیمار خطرناک» و چه کسی «قابل بازپروری» است. نتیجه آن است که سوژه حقوقی مدرن، بیش از آن که فردی آزاد باشد که گاه مرتکب تخلف می‌شود، به نقطه تقاطع مجموعه‌ای از ارزیابی‌ها، تشخیص‌ها و پرونده‌های دائماً به‌روز شونده تبدیل می‌گردد. اگر این تصویر را با یک مثال عینی پیوند دهیم، رژیم‌های حقوقی نظارت الکترونیک بر محکومان یا متهمان را می‌توان نام برد. در ظاهر، چنین مقرراتی جایگزینی «انسانی‌تر» برای زندان معرفی می‌شود، اما از منظر فوکویی، این دقیقاً گسترش منطق انضباط به خارج از دیوارهای زندان است. پابند الکترونیک، سامانه کنترل مکان، الزام به حضور در جلسات روان‌شناختی و گزارش‌نویسی‌های منظم، همگی تکنیک‌هایی‌اند که بدن و زمان روزمره را به شیء قابل اندازه‌گیری و قابل مدیریت تبدیل می‌کنند؛ قانون در اینجا صورت حقوقی‌بخشی به شبکه‌ای از ریز-قدرت‌هایی است که کنترل را بدون توسل به خشونت عریان اعمال می‌کنند.

نسبت این دستگاه تحلیلی با سنت آلتوسری در محور «سوژه» نیز از همین‌جا روشن می‌شود. در تحلیل آلتوسری، سوژه از رهگذر «احضار» توسط دستگاه‌های ایدئولوژیک، از جمله دستگاه حقوقی، ساخته می‌شود؛ فرد، در پاسخ به خطاب قانون، خود را به‌عنوان حامل حقوق و تکالیف می‌شناسد و در عین حال، در موقعیت اطاعت تثبیت می‌شود (بونامانو، ۲۰۱۴، ۲۳۳). در خوانش فوکویی، این حرکت، از سطح بازنمایی و خطاب، به سطح «تکنیک‌های بدن» و «شیوه‌های زیستن» منتقل می‌شود؛ سوژه نه فقط از طریق گفتن «بله، من مخاطب قانون‌ام»، بلکه از طریق عادت‌های بدن، الگوهای رفتاری، و درونی‌کردن هنجارهای نرمال‌ساز ساخته می‌شود؛ از فرم‌های معاینه در مدرسه تا پروتکل‌های ارزیابی در پرونده‌های کیفری. به این ترتیب، شباهت مهمی میان دو سنت دیده می‌شود. هر دو، ایده سوژه ازپیش‌داده و کاملاً خودبنیاد را رد می‌کنند و بر این نکته تأکید دارند که قانون و نهادها، در سطح عمیق، سوژه‌های خود را تولید می‌کنند. اما نقطه افتراق تعیین‌کننده در آن است که دستگاه آلتوسری هنوز در افق «ایدئولوژی» و دستگاه‌های عمدتاً دولتی صورت‌بندی می‌شود، در حالی که تحلیل فوکویی قدرت را در شبکه‌ای بسیار گسترده‌تر از رویه‌ها و دستگاه‌ها جست‌وجو می‌کند؛ از کلینیک و مدرسه تا برنامه‌ریزی شهری و سازوکارهای آمارگیری (والی، ۲۰۰۷، ۵۵۵). به همین دلیل، اگر در سطح آلتوسری امتزاج ایدئولوژی و قانون عمدتاً در قالب «خطاب دولت به سوژه حقوقی» فهمیده می‌شود، در افق فوکویی این امتزاج به صورت درهم‌تنیدگی قانون با رژیم‌های حقیقت، تکنیک‌های انضباطی و منطق امنیتی وصف می‌گردد.

در مدل تحلیلی این مقاله، این خوانش فوکویی نقش لایه‌ای را دارد که نشان می‌دهد چگونه قانون می‌تواند حتی در غیاب خطابه‌های صریح ایدئولوژیک، حامل کارکرد ایدئولوژیک باشد. هر جا که قواعد حقوقی به منزله صورت طبیعی و بدیهی یک «حقیقت تخصصی»، درباره خطر، سلامت، انحراف یا امنیت، تثبیت می‌شوند، امکان مناقشه سیاسی و بازتعریف هنجاری محدود می‌گردد. با این حال، همین تأکید بر خصلت تاریخی و برساخته رژیم‌های حقیقت، امکان بازگشایی قانون و بازسیاسی‌سازی آن را فراهم می‌کند؛ امکانی که در ادامه، در مقایسه با لایه گفتمانی هابرماسی و لایه نزاع نمادین در خوانش رانسیر، به صورت سه صورت‌بندی متمایز از نسبت ایدئولوژی، قانون و تولید سوژه صورت‌بندی خواهد شد.

۴. ژاک رانسیر: قانون، نزاع و امکان‌رهایی

در افق رانسیر، «قانون» را نمی‌توان صرفاً به‌مثابه مجموعه‌ای از قواعد بی‌طرف یا حتی به‌مثابه ابزار سلطه ایدئولوژیک فهمید؛ زیرا جایگاه آن درون یک تمایز بنیادی میان دو منطق متفاوت شکل می‌گیرد: منطق «نظم پلیسی» و منطق «سیاست». نظم پلیسی (به معنای رانسیر) نه فقط پلیس به‌عنوان نهاد، بلکه صورت‌بندی‌ای از جهان اجتماعی است که تعیین می‌کند چه کسی «قابل رؤیت» است، چه چیزی «قابل گفتن» است، کدام صدا «گفتار» محسوب می‌شود و کدام صدا «نویز»، و هر بدن در چه جایگاه و نقشی باید قرار گیرد (رانسیر، ۱۹۹۹، ۲۸-۳۱). در این چارچوب، قانون غالباً کارکرد تثبیت‌گر دارد؛ نقش‌ها را طبیعی‌سازی می‌کند، مرزهای مشروع-نامشروع را می‌چیند و تقسیم کار اجتماعی را به زبان حق-تکلیف، مجاز-ممنوع و صاحب‌صلاحیت-فاقدصلاحیت ترجمه می‌کند. بنابراین «قانون» در منطق پلیسی، بیش از آنکه صرفاً منع و اجبار باشد، صورت‌بندی یک «تقسیم امر محسوس» است؛ یعنی توزیع اجتماعی قابلیت‌ها و ناتوانی‌ها، دیدن و ندیدن، شنیدن و نشنیدن (رانسیر، ۲۰۰۴، ۱۳).

«سیاست» دقیقاً در نقطه‌ای رخ می‌دهد که این توزیع بدیهی‌شده مختل می‌شود. سیاست نه مدیریتِ امور موجود، بلکه رخدادی است که «بخش بی‌بخش» را وارد صحنه می‌کند. کسانی که در شمارش رسمی نظم پلیسی به‌عنوان سوژه سخنگو و صاحب حق به رسمیت شناخته نمی‌شوند، با پیش‌فرض برابری خود را ظاهر می‌کنند و نزاعی درباره خودِ معیارهای شمارش و توزیع به‌پا می‌دارند. این ظهور، «برهم‌زدن نظم محسوس» است؛ تبدیل آنچه صدای مزاحم تلقی می‌شد به گفتارِ معنادار، و تبدیل آنچه خصوصی-نامرئی تلقی می‌شد به امر عمومی-قابل دآوری (رانسیر، ۱۹۹۹، ۲۹). در این سطح، قانون لزوماً دشمن سیاست نیست؛ بلکه میدانِ دوگانه‌ای است که هم می‌تواند دستگاه تثبیت نظم باشد و هم- در لحظه‌های گسست- به صحنه بازتعریف سوژه برابر تبدیل شود. به بیان دقیق‌تر، قانون در وضعیت‌های رهایی‌بخش، نه چون «حقیقتی» که باید کشف شود، بلکه چون «زبان نزاع» به‌کار می‌آید؛ ابزاری برای این که کسانی که از پیش در جایگاه صاحب حق قرار نگرفته‌اند، دعوی برابری خود را قابل بیان و قابل پیگیری کنند (اتکسب، ۲۰۱۷، ۲۵).

از همین‌جا، معنای «ایدئولوژی» در منطق رانسیر نیز تغییر می‌کند. ایدئولوژی دیگر صرفاً «فریب» یا «پوشاندن حقیقت» نیست، و حتی به معنای مستقیم «سلطه» هم تقلیل‌پذیر نیست؛ بلکه در سطح بنیادی‌تر، همان سازوکارهایی است که تعیین می‌کند چه چیزی اساساً به‌عنوان واقعیت اجتماعی قابل رؤیت و گفتنی در می‌آید. به همین دلیل، نقد ایدئولوژی در اینجا بیشتر به نقد «چارچوب ادراک» نزدیک می‌شود؛ این که نظم حقوقی و سیاسی چگونه معانی را از پیش توزیع می‌کند تا برخی مطالبات از ابتدا غیرقابل‌تصور یا غیرقابل‌طرح شوند. نتیجه این است که امتزاج قانون و ایدئولوژی الزاماً با تبلیغات رسمی یا توجیهات صریح رخ نمی‌دهد؛ بلکه می‌تواند در سطح بسیار ظریف‌تری عمل کند.

وقتی قانون با زبان ظاهراً فنی، «ناممکن بودن» بعضی شکل‌های برابری را بدیهی جلوه می‌دهد و از رهگذر همین بدهت، نزاع را به بیرون از میدان مشروع می‌راند. برای ملموس‌شدن این نکته، کافی است به موقعیت‌هایی فکر شود که در آنها گروهی از کنشگران، از نظر نظم موجود «فاقد جایگاه»‌اند اما با اتکا به زبان حقوقی، خود را به‌عنوان سوژه برابر ظاهر می‌کنند؛ مثلاً وقتی گروهی از کارگران قراردادهای نامطمئن یا مهاجران بی‌مدرک، در چهارچوب حقوق کار یا حقوق بشر، وضعیت خود را نه «مسئله انتظامی-اداری» بلکه «ستم-بی‌حقی» معرفی می‌کنند، در واقع از قانون به‌مثابه زبان نزاع استفاده می‌کنند. قانون را از حالت ابزار تثبیت نقش‌ها بیرون می‌کشند و به صحنه آشکارسازی «خطا» بدل می‌کنند؛ همان خطایی که نظم پلیسی می‌کوشد به‌عنوان «اختلال»، «جرم» یا «بی‌نظمی» صورت‌بندی‌اش کند. در چنین وضعیت‌هایی، سیاست نه بیرون از قانون، بلکه دقیقاً در «چرخاندن کارکرد قانون» رخ می‌دهد یعنی تبدیل زبان طبقه‌بندی و کنترل به زبان ادعا و برابری.

رابطه رانسیر با لُور در همین نقطه آشکار می‌شود؛ دموکراسی نه به‌مثابه رژیم تثبیت‌شده، بلکه به‌مثابه نزاعی دائمی درباره «چه کسی مردم است» و «چه کسی حق سخن گفتن دارد». اگر در افق لُور، دموکراسی با خالی‌بودن جایگاه قدرت و بازبودن منازعه معنا می‌یابد، در افق رانسیر این منازعه صورت رادیکال‌تری می‌گیرد. سیاست لحظه‌ای است که برابری به‌عنوان پیش‌فرض، علیه شمارش رسمی نظم ظاهر می‌شود. در این معنا، قانون هم‌زمان دو نقش متضاد دارد؛ از یک‌سو ابزار «پلیس» برای بستن منازعه است؛ از سوی دیگر، در دست سوژه‌های برابری‌خواه، می‌تواند به «صحنه» تبدیل شود؛ صحنه‌ای که در آن، کسانی که از پیش حق نداشته‌اند، با عمل جمعی، خود را ذی‌حق اعلام می‌کنند و معیارهای حق‌داشتن را تغییر می‌دهند (اتکسب، ۲۰۱۷، ۳۳). همین پیوند قانون با «نزاع سلیقه‌ای» است که رانسیر را برای مدل این مقاله تعیین‌کننده می‌کند. اگر هابرماس قانون را رسانه مشروعیت‌گفتمانی می‌فهمد و فوکو آن را در پیوند با انضباط و رژیم‌های حقیقت می‌نشانند، رانسیر نشان می‌دهد چگونه قانون می‌تواند هم‌زمان سازوکار تثبیت‌نقش‌ها و میدان ظهور رهایی باشد نه به شرط پاکسازی کامل از ایدئولوژی، بلکه دقیقاً از خلال نزاع بر سر همان تقسیم‌امر محسوس.

جدول ۲. جدول تطبیقی دیدگاه هابرماس، فوکو و رانسیر درباره قانون، ایدئولوژی و رهایی

محور مقایسه	هابرماس	فوکو	رانسیر
نحوه فهم قانون	قانون رسانه مشروعیت‌گفتمانی است و باید در گفت‌وگوی عمومی توجیه شود	قانون بخشی از شبکه قدرت/ دانش است و در سازوکارهای انضباطی و نرمال‌ساز عمل می‌کند	قانون صحنه منازعه و گسست از نظم تثبیت‌شده است و می‌تواند محل ظهور سوژه‌های حذف‌شده باشد
نسبت قانون با ایدئولوژی	ایدئولوژی به‌صورت تحریف یا اختلال در گفتمان و امکان توجیه عقلانی ظاهر می‌شود	ایدئولوژی به معنای کلاسیک برای توضیح قانون کافی نیست؛ قانون خود درون رژیم حقیقت و مناسبات قدرت عمل می‌کند	ایدئولوژی در قالب نظم پلیسی و توزیع نابرابر امر محسوس بازتولید می‌شود، اما همین نظم قابل برهم‌زدن است
منبع مشروعیت	مشروعیت از عقلانیت ارتباطی و پذیرش عمومی غیر اجباری به‌دست می‌آید	مشروعیت در سطح «حقیقت»‌های تخصصی و سازوکارهای نهادی تثبیت می‌شود	مشروعیت از ادعای برابری و به‌چالش کشیدن نظم مسلط برمی‌خیزد
سازوکار قدرت	قدرت باید در قالب ارتباط، استدلال و توافق عمومی مهار شود	قدرت به‌صورت میکروقدرت‌ها، نظارت، انضباط، مدیریت خطر و سوژه‌سازی عمل می‌کند	قدرت در قالب «نظم پلیسی» ظاهر می‌شود و سیاست لحظه اختلال در آن است
مفهوم سوژه	سوژه مدنی در گفت‌وگو، مشارکت و استدلال عمومی شکل می‌گیرد	سوژه محصول فرایندهای انضباطی و رژیم‌های حقیقت است	سوژه سیاسی همان «بخش بی‌بخش» یا فرودستی است که خود را برابر اعلام می‌کند
حقیقت	حقیقت در فرایند گفت‌وگوی عقلانی و توجیه متقابل آشکار می‌شود	حقیقت در قالب «رژیم‌های حقیقت» و تولید دانش/ قدرت ساخته می‌شود	حقیقت در لحظه نزاع و ناهم‌سانی سیاسی رخ می‌نماید
امکان رهایی	رهایی از مسیر اصلاح گفتمان و تقویت عقلانیت ارتباطی ممکن است	رهایی در صورت گسست از سازوکارهای انضباطی و افشای پیوند قدرت/دانش مطرح می‌شود	رهایی در شکستن نظم توزیع‌شده و ظهور برابری رادیکال ممکن می‌شود
کلیدواژه اصلی	مشروعیت عقلانی	انضباط/ رژیم حقیقت	نزاع/ برابری/ رهایی

۵. مقایسه سه رویکرد و صورت‌بندی مدل «سَهْلِ مُمتنع»

اگر سه خوانش هابرماسی، فوکویی و رانسیری را کنار هم بگذاریم، روشن می‌شود که نسبت قانون و ایدئولوژی نه با نفی یکی به سود دیگری فهم‌پذیر است و نه با فروکاست آن به یک مکانیسم یگانه. آنچه از این هم‌نشینی به دست می‌آید، الگویی

چندسطحی است که می‌توان آن را «سهل‌ممتنع» نامید؛ سهل از آن رو که حضور ایدئولوژی در قانون بدیهی و تجربه‌پذیر است، و ممتنع از آن جهت که این حضور هرگز به یک نظریه واحد و فراگیر تقلیل‌پذیر نیست.

در سطح نخست، یعنی سطح گفتمانی، قانون به‌منزله رسانه مشروعیت عقلانی فهم می‌شود. در این افق، هنجار حقوقی زمانی می‌تواند داعیه اعتبار داشته باشد که بتواند خود را به فرایندهای گفت‌وگویی فراگیر و بی‌فریب بازگرداند؛ ایدئولوژی دقیقاً آن‌جا رخ می‌نماید که این پیوند گسسته شود و تصمیمات الزام‌آور، بدون امکان توجیه عمومی، در قالب قانون تثبیت گردند (باکستر، ۲۰۰۲، ۲۱۳). به‌عنوان مثال، در فرایند تصویب قوانین نظارت دیجیتال، هرچه شفافیت پارلمانی، مشارکت جامعه مدنی و امکان اعتراض قضایی کاهش یابد، فاصله میان اعتبار صوری قانون و مشروعیت هنجاری آن افزایش می‌یابد؛ در این فاصله است که قانون می‌تواند به‌مثابه پوشش ایدئولوژیک منطق‌های سیستمی (امنیتی یا اقتصادی) عمل کند. در این سطح، ایدئولوژی نه به‌عنوان «دروغ»، بلکه به‌مثابه شکست رویه‌های توجیه عقلانی ظاهر می‌شود.

سطح دوم، سطح انضباطی- قدرتی، نشان می‌دهد که حتی در فرض وجود توجیهات گفتمانی، قانون هم‌زمان در شبکه‌ای از تکنیک‌های قدرت و دانش عمل می‌کند. تحلیل فوکویی روشن می‌سازد که قانون، به‌ویژه در حوزه کیفری و تنظیمی، اغلب نقطه تراکم رژیم‌های حقیقت است. جایی که دانش‌های تخصصی (جرم‌شناسی، روان‌پزشکی، آمار خطر) به زبان حقوقی ترجمه می‌شوند و از خلال هنجارسازی و نظارت، سوژه‌های «نرمال» و «انحرافی» تولید می‌گردند. نمونه‌های معاصر ارزیابی ریسک در تصمیمات قضایی یا مقررات نظارت الکترونیک نشان می‌دهد که قانون چگونه می‌تواند بدون خطابه ایدئولوژیک صریح، حامل کارکردی ایدئولوژیک باشد. طبیعی‌سازی یک «حقیقت علمی» که دامنه مناقشه سیاسی را محدود می‌کند. در این سطح، ایدئولوژی نه در سطح اقتناع، بلکه در سطح تولید سوژه و تنظیم بدن‌ها عمل می‌کند.

سطح سوم، سطح نزاعی-رهایایی‌بخش، نشان می‌دهد که همین قانون درهم‌تنیده با قدرت، همواره می‌تواند به میدان گسست بدل شود. در افق رانسیر، قانون بخشی از «نظم پلیسی» است که نقش‌ها و قابلیت‌ها را تثبیت می‌کند؛ اما سیاست زمانی رخ می‌دهد که این تثبیت به چالش کشیده شود و کسانی که از پیش در شمارش حقوقی به رسمیت شناخته نشده‌اند، با پیش‌فرض برابری، خود را در صحنه قانون ظاهر کنند. در این لحظه‌ها، قانون نه ابزار فریب است و نه صرفاً سازوکار سلطه؛ بلکه زبان نزاع می‌شود. نمونه‌های دعاوی حقوق کار، حقوق مهاجران یا کنش‌های حقوق بشری که در آن‌ها گروه‌های «نامرئی» با اتکا به خود هنجارهای حقوقی، تقسیم موجود امر محسوس را برهم می‌زنند، نشان می‌دهد که قانون می‌تواند هم‌زمان حامل ایدئولوژی و امکان رهایی باشد. این منطق نزاعی، در پیوند با ایده لُفور از دموکراسی به‌مثابه میدانِ منازعه دائمی، نشان می‌دهد که قانون هرگز به‌طور کامل بسته و نهایی نمی‌شود.

صورت‌بندی مدل «سهل‌ممتنع» دقیقاً از هم‌نشینی این سه سطح به دست می‌آید. از یک‌سو، بدیهی است که هیچ قانونی بیرون از افق‌های گفتمانی، شبکه‌های قدرت و تقسیم‌های نمادین عمل نمی‌کند؛ از سوی دیگر، ناممکن است که این درهم‌تنیدگی را با یک منطق واحد-چه عقلانیت ارتباطی، چه انضباط، چه نزاع- توضیح دهیم. هر سطح، بعدی از واقعیت حقوقی را روشن می‌کند که سطوح دیگر قادر به حذف یا جایگزینی آن نیستند. قانون می‌تواند هم‌زمان واجد ادعای توجیه عقلانی باشد، در شبکه‌ای از قدرت-دانش عمل کند، و در لحظه‌هایی به میدان ظهور برابری بدل شود؛ و هیچ‌یک از این توصیف‌ها، دیگری را ابطال نمی‌کند. از این منظر، رابطه قانون و ایدئولوژی «سهل» است، زیرا هر تلاشی برای فهم قانون ناگزیر به مواجهه با ایدئولوژی می‌انجامد؛ و «ممتنع» است، زیرا ایدئولوژی نه صرفاً نقص گفت‌وگو، نه صرفاً تکنیک سلطه، و نه صرفاً سد راه سیاست است، بلکه در هر سطح به شکلی متفاوت عمل می‌کند. مدل پیشنهادی این مقاله با تفکیک و در عین حال پیوند دادن سطح گفتمانی (هابرماس)، سطح انضباطی- قدرتی (فوکو) و سطح نزاعی- رهایایی‌بخش (رانسیر)، نشان می‌دهد که فهم دقیق قانون

مستلزم پذیرش این چندلایگی است. تنها در این صورت می‌توان هم از تقلیل قانون به ابزار ایدئولوژی پرهیز کرد و هم از ساده‌انگاری امکان‌رهای حقوقی؛ و این همان منطق «سهل ممتنع»ی است که سیر اندیشه‌های فلسفی معاصر، از هابرماس تا فوکو و رانسیر، به شیوه‌های متفاوت بر آن نور می‌افکنند.

۶. پیامدها برای فلسفه حقوق

اگر امتزاج ایدئولوژی و قانون را در «مدل سهل ممتنع» به مثابه رابطه‌ای چندسطحی بفهمیم، نخستین پیامد آن این است که نظریه‌های مشروعیت دیگر نمی‌توانند صرفاً با یک معیار واحد مثلاً «درست‌بودن رویه»، «کارآمدی نظم»، یا «حقانیت مقاومت» کار را تمام کنند. مشروعیت حقوقی در عمل، هم‌زمان در سه عرصه ساخته و فرسوده می‌شود؛ عرصه گفت‌وگویی توجیه (جایی که قانون باید قابلیت پذیرش عقلانی در افق عمومی داشته باشد)، عرصه انضباطی اجرای هنجار (جایی که قانون به شبکه‌ای از تکنیک‌های نظارت، طبقه‌بندی و تنظیم بدل می‌شود)، و عرصه نزاعی باز-تعریف برابری (جایی که قانون یا نقش‌های تثبیت‌شده را تکرار می‌کند یا به صحنه‌ای برای ظهور سوژه‌های برابر تبدیل می‌شود). نتیجه این است که «مشروعیت» دیگر یک حکم پایانی نیست؛ بلکه یک وضعیت ناپایدار است که باید دائماً در نسبت میان این سه عرصه بازتولید شود.

دومین پیامد، بازنگری در نظریه‌های حقوق بشر است. وقتی حقوق بشر فقط به صورت «مجموعه‌ای از تضمین‌های هنجاری» فهم شود، خطر آن هست که به زبان اخلاقی بی‌تاریخ تبدیل شود؛ و وقتی فقط به صورت «پوشش ایدئولوژیک نظم سیاسی» فهم شود، وجه‌رهای بخش آن حذف می‌گردد. تحلیل ناظر به چندسطح، نشان می‌دهد حقوق بشر دقیقاً در همین تعلیق زندگی می‌کند؛ از یک سو ابزار نمادین بازنمایی جامعه برای خودش و حفاظت از گشودگی دموکراتیک است یعنی سپری علیه تمامیت‌خواهی سیاسی و «کلی‌سازی» قواعد بنیادین، و از سوی دیگر می‌تواند به «ایدئولوژی قانون‌گرایی» تبدیل شود؛ یعنی وضعیتی که در آن، خود زبان حقوق و قانون، اختلافات واقعی را به شکل منازعات صرفاً قضایی-فنی بازکدگذاری می‌کند و ظرفیت سیاسی اعتراض را خنثی می‌سازد (فان آسلدونک، ۲۰۲۵، ۵۸۳). بنابراین، دفاع از حقوق بشر در عصر بحران‌های سیاسی-اجتماعی، نه با ستایش انتزاعی آن، بلکه با حساسیت به دوگانه «گشودگی-کلی‌سازی» ممکن است؛ حقوق بشر باید هم «مرزگذار قدرت» باشد و هم «ضمانت‌کننده امکان اختلاف» نه جایگزین اختلاف.

سومین پیامد، اصلاح افق نظری جرم‌انگاری است. اگر جرم‌انگاری فقط در زبان «نقض-مجازات» دیده شود، قانون کیفری به صورت سازوکار واکنشی و بی‌طرف تصویر می‌شود. اما در سطح انضباطی، قانون کیفری یکی از مسیرهای اصلی سوژه‌سازی است؛ نه فقط به این معنا که «جرم» را تعریف می‌کند، بلکه به این معنا که با پیوند خوردن به دانش‌های تخصصی (پزشکی، روان‌پزشکی، مددکاری، جرم‌شناسی اداری) شبکه‌ای از ارزیابی، پرونده‌سازی، پیش‌بینی خطر و مدیریت جمعیت می‌سازد. در این چارچوب، قانون اغلب نقش «رله» میان پلیس و نهادهای انضباطی را می‌گیرد و هم‌زمان، صورت حقوقی خود را حفظ می‌کند. پیامد مستقیم برای فلسفه حقوق این است که معیارهای هنجاری جرم‌انگاری (ضرر، تقصیر، تناسب) اگر از زمینه نهادی اجرای قانون جدا شوند، دچار ساده‌سازی می‌گردند. ممکن است یک جرم‌انگاری روی کاغذ «محدود و متناسب» باشد اما در شبکه اجرا، به تولید انبوه سوژه‌های «پرخطر» یا «نامنطبق» بینجامد. بنابراین، نقد جرم‌انگاری باید هم‌زمان هم «هنجاری» و هم «تبارشناسانه» باشد. هم بپرسد چرا این ممنوعیت موجه است، هم بپرسد این ممنوعیت در چه فناوری‌های حکمرانی حل می‌شود و چه نوع شهروند/ بدن/ هویت را می‌سازد.

چهارمین پیامد، ضرورت عبور از تحلیل‌های تک‌لایه در مواجهه با بحران‌های سیاسی-اجتماعی است؛ به‌خصوص آن‌جا که دولت‌ها با زبان «امنیت»، «وضعیت اضطراری»، یا «حفاظت از ارزش‌های بنیادین» قانون‌گذاری می‌کنند. در چنین وضعیت‌هایی، سطح گفتمانی معمولاً با ادبیات «ضرورت» و «توافق ملی» فعال می‌شود؛ سطح انضباطی با گسترش ابزارهای پایش، داده‌محوری و مدیریت ریسک تکمیل می‌گردد؛ و سطح نزاعی یا سرکوب می‌شود یا به شکل‌های بدیل سیاست بازمی‌گردد. در این نقطه، اهمیت نگاه نزاعی روشن می‌شود. سیاست صرفاً «مجادله بر سر توزیع منابع» نیست، بلکه رخدادی است که نظم نقش‌ها را به چالش می‌کشد و «آن‌چه شنیده نمی‌شد» را به گفتار قابل اعتنا تبدیل می‌کند. پس، داوری درباره قوانین بحرانی فقط با این پرسش که «آیا رویه قانونی رعایت شد؟» کافی نیست؛ باید پرسید؛ این قانون چه افق گفت‌وگویی را مسدود می‌کند، چه سازوکارهای انضباطی را طبیعی‌سازی می‌کند، و چه امکان‌هایی برای ظهور برابری را می‌بندد یا می‌گشاید.

در نهایت، مهم‌ترین دستاورد برای فلسفه حقوق این است که «سهل‌ممتنع» بودن نسبت قانون و ایدئولوژی، به‌جای آن‌که نقص نظری تلقی شود، باید به‌عنوان صورت واقعی مسئله فهم گردد. حضور ایدئولوژی در قانون بدیهی است، اما تقلیل آن به یک تبیین واحد ناممکن است. هرگاه نظریه‌ای بخواهد با یک کلید تبیینی همه‌چیز را باز کند، یا در دام ساده‌سازی هنجاری می‌افتد (قانون = گفتمان عقلانی خالص) یا در دام تقلیل‌گرایی قدرت (قانون = صرفاً ابزار حکمرانی). راه استانداردتر در افق اندیشه‌های فلسفی، دقیقاً همین است که تحلیل حقوقی، هم‌زمان «بازسازنده» (برای معیارهای مشروعیت)، «تبارشناسانه» (برای سازوکارهای سوژه‌سازی)، و «نزاع‌محور» (برای امکان‌های رهایی) باشد نه به‌صورت جمع مکانیکی سه محور، بلکه به‌صورت یک دستگاه تحلیلی که هر سطح، کورنقطه‌های سطح دیگر را آشکار می‌کند.

نتیجه‌گیری

این مقاله با صورت‌بندی رابطه قانون و ایدئولوژی به‌مثابه نسبتی «سهل‌ممتنع»، کوشید نشان دهد که دشواری نظری این رابطه نه ناشی از فقدان مفاهیم، بلکه حاصل ساده‌سازی‌های مکرری است که یا قانون را به ابزاری خنثی و عقلانی فرو می‌کاهند یا آن را یکسره به پوششی برای سلطه تقلیل می‌دهند.

تحلیل تطبیقی سه دستگاه نظری هابرماس، فوکو و رانسیر نشان داد که هر یک، بُعدی واقعی و انکارناپذیر از کارکرد قانون را آشکار می‌کنند، اما هیچ‌یک به‌تنهایی قادر نیستند پیچیدگی زیست حقوقی معاصر را توضیح دهند. از همین‌جا، منطق «سهل‌ممتنع» معنا پیدا می‌کند؛ حضور ایدئولوژی در قانون بدیهی است، اما این حضور به شکلی یگانه، ثابت و قابل فروکاست صورت نمی‌بندد. در سطح گفتمانی، قانون واجد ادعای مشروعیت عقلانی است و بدون ارجاع به افق‌های گفت‌وگویی و امکان توجیه عمومی، صرفاً به قدرت برهنه نزدیک می‌شود. با این حال، همان‌گونه که تحلیل فوکویی نشان داد، حتی قانونی که از مسیرهای صوری دموکراتیک عبور کرده است، در شبکه‌ای از رژیم‌های حقیقت، دانش‌های تخصصی و تکنیک‌های انضباطی عمل می‌کند و در سطح اجرا، به سازوکاری برای سوژه‌سازی، هنجارسازی و مدیریت بدن‌ها بدل می‌شود. در سطح سوم، رویکرد رانسیر یادآور می‌شود که قانون هرگز به‌طور کامل در این دو سطح مستقر نمی‌ماند؛ بلکه می‌تواند به میدان نزاع و امکان رهایی تبدیل شود، جایی که سوژه‌های حذف‌شده با اتکا به زبان حقوقی، خود معیارهای شناسایی و برابری را به چالش می‌کشند. این سه سطح نه جایگزین یکدیگرند و نه در نسبت نفی و اثبات قرار دارند؛ بلکه به‌طور هم‌زمان و گاه متعارض در هر نظم حقوقی حضور دارند.

دستاورد اصلی مقاله در این نکته نهفته است که فلسفه حقوق، اگر بخواهد نسبت خود را با واقعیت‌های سیاسی-اجتماعی معاصر حفظ کند، ناگزیر از عبور از تحلیل‌های تک‌لایه است. نظریه‌هایی که قانون را صرفاً به‌عنوان رویه عقلانی، یا صرفاً به‌عنوان ابزار قدرت، یا صرفاً به‌عنوان صحنه مقاومت می‌فهمند، ناخواسته بخشی از حقیقت را حذف می‌کنند. در مقابل، مدل

چندسطحی پیشنهادی نشان می‌دهد که مشروعیت، سلطه و رهایی نه مراحل متوالی، بلکه ابعاد هم‌زمان تجربه حقوقی‌اند. قانون می‌تواند در یک حوزه، ابزار مدیریت و انضباط باشد و در حوزه‌ای دیگر، زبان مطالبه و برابری؛ می‌تواند هم حامل ایدئولوژی باشد و هم امکان نقد درونی ایدئولوژی را فراهم کند. از این منظر، «سهل ممتنع» بودن امتزاج ایدئولوژی و قانون نه ضعف نظری، بلکه بیان دقیق وضعیت حقوق در جهان معاصر است؛ جهانی که در آن بحران‌های امنیتی، اقتصادی و زیست‌سیاسی از یک‌سو گرایش به تثبیت قدرت و طبیعی‌سازی تصمیمات اضطراری را تشدید می‌کنند و از سوی دیگر، میدان‌های جدیدی برای نزاع حقوقی و بازتعریف برابری می‌گشایند.

اهمیت نظری این مقاله در آن است که نشان می‌دهد فهم قانون، تنها با پذیرش این چندلایگی و تنش درونی ممکن است؛ و اهمیت عملی آن در این است که هرگونه داوری هنجاری درباره قانون، چه در باب مشروعیت، چه در باب حقوق بشر و چه در باب جرم‌انگاری، باید هم‌زمان حساس به گفتمان، قدرت و نزاع باشد. در نهایت، این مقاله پیشنهاد می‌کند که فلسفه حقوق، به‌جای جست‌وجوی نظریه‌ای نهایی و یکپارچه، باید به سمت الگوهای تحلیلی انعطاف‌پذیر و چندسطحی حرکت کند؛ الگوهایی که بتوانند هم کارکردهای ایدئولوژیک قانون را آشکار سازند، هم ظرفیت‌های انتقادی و رهایی‌بخش آن را حفظ کنند. چنین رویکردی، نه تنها با استانداردهای نظری معاصر هم‌خوان‌تر است، بلکه امکان مداخله دقیق‌تر و مسئولانه‌تر در بحث‌های حقوقی و سیاسی زمانه را نیز فراهم می‌آورد.

References

- Baxter, H. (A) (2002). Habermas's discourse theory of law and democracy. *Buffalo Law Review*, 50(1), 205–340. <https://digitalcommons.law.buffalo.edu/buffalolawreview/vol50/iss1/6>
- Baxter, H. (B) (2002). System and lifeworld in Habermas's theory of law. *Cardozo Law Review*, 23, 473–482. https://scholarship.law.bu.edu/faculty_scholarship/549
- Braeckman, A. (2018). The hermeneutics of society: On the state in Lefort's political theory. *Constellations*, 25(2), 242–255. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12318>
- Buonamano, R. (2014). The legal subject in Althusser's political theory. *Law and Critique*, 25(3), 231–248. <https://doi.org/10.1007/s10978-014-9139-3>
- Etxabe, J. (2017). Jacques Rancière and the dramaturgy of law. In M. López Lerma & J. Etxabe (Eds.), *Rancière and law* (pp. 17–42). Routledge.
- Fossen, T. (2015). Judgment and imagination in Habermas's theory of law. *Philosophy & Social Criticism*, 41(2), 129–151. <https://psc.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0191453714566485>
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). Vintage.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). MIT Press.
- Halpin, A. (2006). Ideology and law. *Journal of Political Ideologies*, 11(2), 153–168. <https://doi.org/10.1080/13569310600687932>
- Hunt, A. (1985). The ideology of law: Advances and problems in recent applications of the concept of ideology to the analysis of law. *Law & Society Review*, 19(1), 11–37. <https://doi.org/10.2307/3053393>
- Jouet, M. (2022). Foucault, prison, and human rights: A dialectic of theory and criminal justice reform. *Theoretical Criminology*, 26(2), 202–223. <https://doi.org/10.1177/13624806211015968>
- Leiter, B. (2015). Marx, law, ideology, legal positivism. *Virginia Law Review*, 101(4), 1179–1196. <https://virginialawreview.org/articles/marx-law-ideology-legal-positivism/>
- Margulies, J. D. (2018). The Conservation Ideological State Apparatus. *Conservation and Society*, 16(2), 181–192. <http://www.jstor.org/stable/26393328>

- O'Neill, S. (2000). Democracy, deliberation and the participation gap. *Political Studies*, 48(5), 737–758. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00272>
- Rancière, J. (1999). *Disagreement: Politics and philosophy* (J. Rose, Trans.). University of Minnesota Press.
- Rancière, J. (2004). *The politics of aesthetics: The distribution of the sensible* (G. Rockhill, Trans.). Continuum.
- Rosenfeld, M. (1995). Can rights, democracy, and justice be reconciled through discourse theory? Reflections on Habermas's proceduralist paradigm of law. *Cardozo Law Review*, 17(4–5), 791–838. <https://larc.cardozo.yu.edu/clr/vol17/iss4/5>
- Ross, K. (1991). Rancière and the practice of equality. *Social Text*, (29), 57–71. <https://doi.org/10.2307/466299>
- Tadros, V. (1998). Between governance and discipline: The law and Michel Foucault. *Oxford Journal of Legal Studies*, 18(1), 75–103. <https://doi.org/10.1093/ojls/18.1.75>
- Van Asseldonk, M. (2025). Claude Lefort in the age of the total constitution. *Global Constitutionalism*, 14(3), 569–595. <https://doi.org/10.1017/S2045381725000061>
- Waal, T. (2012). Personal Responsibility Under Totalitarian Regimes: An Analysis of Hannah Arendt's Philosophy on The Prevention of Evildoing and Criminal Liability for International Crimes, *Amsterdam Law Forum*, 4(1), 131-142.
- Walby, K. (2007). Contributions to a post-sovereigntist understanding of law: Foucault, law as governance, and legal pluralism. *Social & Legal Studies*, 16(4), 551–571. <https://doi.org/10.1177/0964663907082735>
- Wydra, H. (2009). The liminal origins of democracy. *International Political Anthropology*, 2(1), 91–109.
- Yang, F. (2022). Between normativity and social facts: A sociological interpretation of Habermas's discourse theory of law and democracy. In *Habermas's discourse theory of law and democracy* (pp. 51–72). Springer.
- Zuberi, F., & Susewind, R. (2024). Totalitarian law and communal ghettoisation: An Arendtian perspective. *Social & Legal Studies*, 33(5), 748–766. <https://doi.org/10.1177/09646639241266756>